

DE GROTE TREK: "DECLARATION OF INDEPENDENCE" DER VOORTREKKERS

Bespreking van C.F.J. MULLER: *Die oorsprong van die Groot Trek*. Tafelberg-Uitgewers, Kaapstad enz., 1974, 325 pp., R17,00.

Dr. C. de Jong

De Zuidafrikaanse historicus prof. C.F.J. Muller, hoofd van het Departement Geskiedenis aan de Universiteit van Suid-Afrika, heeft de Grote Trek als zijn levenstaak gekozen en daarover oorspronkelijk en belangrijk werk verricht. Hij heeft onder meer in 1949 *Die Britse owerheid en die Groot Trek* gepubliceerd. Daarin analyseerde hij na uitvoerig archiefonderzoek de motieven van het Britse regeringsbeleid in Zuid-Afrika in 1795—1870. Hij beschreef hierin de filantropische, imperiale, economische en fiscale motieven. Daaraan zou ik graag het volksplantingsmotief toevoegen.

Ook *Die oorsprong van die Groot Trek* berust op bijzonder uitvoerige, degelijke bronnenstudie in Zuid-Afrika en elders, getuige de "Literatuur- en bronnelys" van 60 blz. lengte.

De Grote Trek der Afrikaners uit de Kaapkolonie in 1834—54 heeft geleid tot de stichting van enige Boerenrepublieken, waarvan die in Natal in 1845 en die in Transvaal in 1848 door Brittannië zijn geannexeerd en die in Transvaal en Trans-oranje in 1852 en '54 als onafhankelijke staten zijn erkend. De Anglo-Boerenoorlog heeft in 1902 een eind aan deze Boerenrepublieken gemaakt en aldus de verdeeldheid van Zuid-Afrika in twee Britse koloniën en twee republieken als staatkundig gevolg van de Grote Trek teniet gedaan.

Het tijdperk vanaf de Grote Trek tot en met de Anglo-Boerenoorlog — met de Rebelle in 1914 als naspel — wordt beschouwd als het heldentijdperk der Afrikaners. Muller distantieert zich echter van de vroegere nationalistische geschiedbeschouwing der Afrikaners over de Grote Trek, onder andere door Gustav Preller beoefend. Hij beoogt ontmythisering der geschiedschrijving en schrijft op p.17: "Die tyd is nou ryp om aan die hand van 'n wetenskaplike herontleding van die bronne die Groot Trek meer krities in die wêreldgeskiedenis te plaas en ook 'n beter verantwoorde plek daarvoor in te ruim."

Hij begint met een overzicht van meningen van historici over de Grote Trek, welke uiteraard variëren van beslist positief tot negatief (W.M. McMillan: "the great disaster of South African history"), evenals bij andere revolutes. Hij meent namelijk, dat de Grote Trek inderdaad een revolutes of rebelle van Oostgrensboeren tegen de Britse regering was, omdat de Voortrekkers de grens der Kaapkolonie onwettig overstaken. Voorgaande opstanden der grensboeren tegen de Nederlandse en Britse regeringen in 1795, 1799, 1801 en 1815 waren mislukt. Een onafhankeljkheidsoorlog, zoals in de

Amerika's, bleef in Zuid-Afrika uit, omdat de grensboeren te weinig talrijk waren.

Op p.47 schrijft Muller het geringe getal der blanken in de Kaapkolonie toe aan het beperkende beleid der Vereenigde Oost-Indische Compagnie (V.O.C.) Het is gewoonte om dit beleid verantwoordelijk te stellen voor de geringheid van het aantal blanken en de geringe ontwikkeling van de Kaapkolonie of zelfs van geheel Zuid-Afrika in de 19de eeuw. Ik betwijfel echter, of deze stelling geheel juist is. Ik meen, dat zelfs al zou de V.O.C. blanke immigratie en vrije uitvoer in de 18de eeuw hebben aangemoedigd, deze klein zouden zijn gebleven, omdat in de 17de en 18de eeuw de blanke volksplantingen in de Amerika's veel betere mogelijkheden aan blanke kolonisten boden dan Zuid-Afrika. De ongunst der Natuur en de grote afstand naar overzeese afzetmarkten waren evenzeer verantwoordelijk voor de achterlijkheid der Kaapkolonie als het V.O.C.-bewind.

Muller noemt als historische parallellen van de onttrekkingsbeweging der Oostgrensboeren de Uittocht der Israelieten uit Egypte, met welke gewijde geschiedenis de Voortrekkers graag hun eigen trek vergeleken, de verhuizing der Mormonen uit de oostelijke V.S.A. naar Utah en de Lange Tocht der Chinese communisten onder Mao tse Tung in 1934—36. Hij kenmerkt de Grote Trek als een democratische revolutie van een volksgroep tegen een autokratisch Brits bewind. Ik voeg toe, dat de rebellie der Voortrekkers een *conservatieve* revolutie was, evenals de opstand der Nederlanders tegen Spanje in 1572: beide naties verzetten zich tegen het moderniserende beleid van een buitenlandse regering en ontketenden een geslaagd verzet.

De Grote Trek in de ogen van Boer, Brit en Bantoe

Muller vermeldt drie groepen meningen over de Grote Trek. Afrikaner nationalistes juichen deze toe als redding van hun volksbestaan van de Britse, Angliserende overheersing. Britten en andere Engelstaligen betreuren meestal de Grote Trek, omdat deze een reactionair streven tegen weldadige sociale en raciale hervormingen door het Britse bewind was en Zuid-Afrika balkaniseerde, d.w.z. verbrokkelde in onderling naijverige staten. Hierbij sluit aan, de internationale mening sinds 1945, dat deze Trek het verfoeide rassenbeleid der Afrikaners heeft verbreid over het hele grondgebied der huidige Republiek.

De derde groep meningen verneemt men in de geschiedschrijving-in-wording door gekleurden, geïnspireerd door Neomarxistische blanken en door hen beïnvloede nationalistische gekleurden. Dezen beschouwen de Grote Trek als blanke imperialistisch-kapitalistische onderwerping der gekleurden en als fase in de koloniaal-imperialistische uitbreiding der blanken over de wereld. Zij scheren daarbij de Britse en Afrikaner expansie in Zuid-Afrika over een kam.

In dit verband wijst Muller op de nieuwe component in het geschiedbeeld van de Grote Trek, welke door de derde groep meningen wordt beklemtoond. Die is de betekenis der gekleurden voor deze Trek en leidt tot grotere aandacht voor de grote Bantoevolksverhuizing, de *Mfecane*, welke aan de Grote Trek voorafging en culmineerde in Shaka's veroveringen. De eerste historicus die de aandacht op de Mfecane vestigde, was prof. Eric

Walker in zijn boek *The Great Trek*². Dit belangrijke werk is tot dusver het enige, dat een alomvattend beeld van de Trek wil geven.

Niet toevallig was het een zendeling uit Europa, de bekende Robert Moffat, die reeds in de tijd van de Mfecane wees op de overeenstemming met de Grote Volksverhuizing in Europa 375—500, een voor de hand liggende vergelijking, welke in Zuid-Afrika zeer zelden wordt gemaakt.³

De geschiedschrijving door niet-Afrikaners is sinds 1945 geneigd om de betekenis der gekleurden in de Zuidafrikaanse geschiedenis hoger dan voorheen te waarderen en de Mfecane belangrijker dan de Grote Trek te noemen. J.D. Omer-Cooper schrijft dan ook in *The Zulu aftermath*⁴ over de Mfecane: "...it positively dwarfs the Boer Great Trek".⁵ Muller antwoordt daarop op p.384: "Hoewel die wit volksverhuizing (d.i. de Grote Trek) wat die blote getalle van die mense (en de afgelegde afstanden) betref wat daarin betrokke was, deur die Swart migrasies (d.i. de Mfecane) verdwerg is, oorheers eersgenoemde in sy historiese betekenis ... laasgenoemde." De grotere betekenis van de Grote Trek wordt verklaard door de overmacht van de wapens, beweeglijkheid en organisatie der Voortrekkers over de gekleurden. Daarom is het woord "trek" door de Engelse taal in Europa en Noord-Amerika uit het Afrikaans overgenomen.

De Mfecane joeg een vreesbevangen menigte Bantoevluchtelingen over de oostgrens der Kaapkolonie. Muller beschrijft verdienstelijk de berichten en indrukken der blanken aan de oostgrens over deze massavlucht. Hij vestigt de aandacht op de halfvergeten Ordonnantie No. 49 van 14 juli 1828. Daarin stond de Britse regering aan Bantoevluchtelingen uit het binnenland toe als knecht in de Kaapkolonie te werken. Aldus hief zij het verbod tot binnenkomst, dat het eerst in 1797 en ten laatste in 1820 was afgekondigd, op. Reeds op 25 augustus 1829 is Ordonnantie No. 29 opgeschort uit vrees voor massale instroming van Bantoes, welke daarna echter is voortgegaan (pp.105—108).

Herwaardering van de oorzaken van de Grote Trek

Muller zet de herziening van de mening over deze oorzaken voort. Afrikaners hebben gewezen op de verbritsingsmaatregelen, gelijkstelling van blanken en gekleurden voor de Britse wet en onrust aan de oostgrens als hoofdoorzaken van de Grote Trek. Britten hebben gewezen op wrevel over de bevrijding van slaven en arbeidsplichtige Hottentotten en op landhonger der boeren als hoofdoorzaken. Muller acht de verbritsingsmaatregelen als oorzaak weinig belangrijk, want in de oostelijke Kaapkolonie was Nederlands nog decennia lang na de Grote Trek de algemene taal, waarvan de Britse

2. Londen, 1934.

3. Muller, *Die voorspel*, p.96, haalt Robert Moffats mededeling in de pers in 1824 over de Mfecane aan: "...such a wonderful eruption, which may be compared with that of the Goths and Vandals of old, that poured down upon Europe in countless numbers!"

4. Londen, 1969, p.4.

5. Zie de bespreking van dit belangrijke boek door C. de Jong in *Nieuws uit Zuid-Afrika*, 7de jaargang no. 7, december 1967, pp.21—24, en no. 10, maart 1968, pp.15—17. *Mercurius*, Tydskrif van die Departement Ekonomie van die Universiteit van Suid-Afrika, No. 11, September 1970, pp.70—78.

overheid zich moest bedienen. Ook de hervorming van rechtspraak en plaatselijk bestuur wekte volgens hem geen wrevel.

Evenals F.A. van Jaarsveld acht Muller vrijheidsdrang en miskend nationaal gevoel als reactie op het Britse bewind zwakke gronden ter verklaring van de Grote Trek. Zij wijken hierin af van vele nationalistische Afrikaners. Muller wijst erop, dat de leiders van deze Trek zijn vertrokken op ver uiteen liggende tijdstippen en dat sommigen van hen eerst laat van tegenstander tot voorstander van "die Uitvlug" zijn geworden, bijv. Piet Retief. Piet Uys was bereid zich onder Brits gezag in Natal te vestigen. Sommige Voortrekkerleiders zijn onder Brits gezag in Natal blijven wonen, Sarel Cilliers tot 1847, Andries Pretorius tot 1848, Karel Landman en Hans (Dons) de Lange tot hun dood.

Muller acht de bevrijding van slaven en Hottentotten en hun gelijkstelling met blanken belangrijk als oorzaken van de Trek. Hij vindt ook de landhonger van veel betekenis, in tegenstelling tot andere Afrikaner historici. Ook Heese constateerde in zijn onlangse boek over de rébellie van Slagtersnek gebrek aan grond aan de oostgrens.⁶

De hoofdoorzaak van de Grote Trek is ook volgens Muller de onrust aan de oostgrens der Kaapkolonie, welke in 1779 is ontstaan. De zesde Oostgrensoorlog in 1834—35 betekende, dat invallende Bantoes vele boeren voor de derde maal binnen een mensenleeftijd ruïneerden. Daarna kwam de geringe vergoeding door de Britse overheid van gerequireerde paarden, ossen, wagens en voeder of het uitblijven daarvan. De laatste druppel in de volle lijdensbeker was de prijs gave van de veroverde provincie Koningin Adelaide aan de Bantoes, waardoor de hoop der geplaagde Oostgrensboeren om daar land te bekomen, vervloog.

Met het oog op de betekenis van de zesde Oostgrensoorlog voor de Grote Trek is het jammer, dat Muller weinig aandacht geeft aan de oorzaken van deze beslissende oorlog.

Het binnenland onbekend?

Muller toont aan, dat de gangbare voorstelling van de onbekendheid van het binnenland voor de Grote Trek ongegrond is. Dankzij jagers, handelaren ("smouse") en zendelingen was een groot deel van het wijde achterland reeds verkend. Alleen Oost- en Noord-Transvaal en Noord-Natal waren bij de niet Portugezen onbekend.

Hij meent, dat de drie verkenningsexpedities in 1834, voorafgaande aan de Grote Trek, niet door Gert Maritz en Piet Retief zijn georganiseerd en niet gecoördineerd waren. Wij zijn trouwens slechts over Piet Uys' tocht naar Natal enigszins ingelicht. Van veel belang is, dat de door Uys c.s. verkende korte en aantrekkelijke route door Xhosa- en Pondoland naar Natal door de zesde Oostgrensoorlog en de naweeën daarvan is versperd, zodat de Grote Trek de lange omweg door Transoranje moest volgen.

Interessant is Mullers verwijzing naar de geringe bekendheid van de Voortrekkers met het binnenland ondanks de verkenningstochten daarheen.

6. J.A. Heese: *Slagtersnek en sy mense*. Tafelberg-Uitgewers, Kaapstad enz., 1974, besproken door C. de Jong in *Mercurius* No. 20, augustus 1974, pp.79—81.

Zij wisten weinig of niets van de natuurlijke gevaren, zoals malaria, slaapziekte, tsetsevlug en Oostkustkoorts. Piet Uys voelde zich als rundveeteler aangetrokken tot het kustgebied van Natal, maar wist niet, dat de Oostkustkoorts daar het rundvee doodt. Zij zagen blijkbaar de horden wegschuilende vluchtelingen der Mfecane over het hoofd en hadden geen vermoeden van de geduchtheid van goedgeoefende en gedrilde Zoeloe-impis. De Bantoe-hoofden beschermden blanke jagers, handelaren en zendelingen tegen roof en moord en daarom verwachtten de Voortrekkers van hen ook bescherming. De Bantoe-hoofden zagen echter in hen als grote veebezitters op zoek naar water en weiding gevaar en vielen hen bij verrassing aan. De Voortrekkers hebben met schade en schande de natuurlijke en menselijke gevaren van de binnengetrokken gebieden leren kennen.

Belangwekkend is Mullers verwijzing naar Piet Uys' bedrijf van teelt van paarden en rundvee, waardoor hij werd aangetrokken door het kustgebied van Natal. Hendrik Potgieter was een schapenboer uit de Karoo en zijn bedrijf verklaart m.i. ten dele zijn voorkeur voor het Hogevel in Transvaal en zijn tegenzin tegen de Natalse kust. Hoe moet men de voorkeur van Gert Maritz en Piet Retief voor Natal verklaren? Zij waren eigenaren van schaaap- en rundvee en bovendien zakenondernemers, evenals Piet Uys bekend met de Britse zakenwereld. Hieruit mag men m.i. hun voorkeur voor Natal met zijn haven te Durban verklaren.

"Die voorste mense ..."

Het laatste deel van Mullers werk is gewijd aan de "voorlopers" van de Grote Trek, aan Hans van Rensburg en vooral Louis Trichardt voor hun vertrek op hun lange zwerftocht welke tragisch eindigde. Muller gebruikt de oudere naam Tregardt, waarvan de oorspronkelijke Zweedse spelling Tregaard is. Bij zijn boeiende ontleding van de bewegingen van Trichard en andere voorlopers wijst hij op de geheimhouding, waarmede verkenningstochten, propaganda en vertrek voor de Grote Trek zijn omringd. Deze geheimhouding bemoeilijkt het historisch onderzoek in hoge mate. Des te meer waardering verdient Mullers sterke speurzin.

Hij ontvouwt op p.40 een program tot voortgezet onderzoek van de Grote Trek, met name kritische navorsing van bronnen met insluiting van de visie van gekleurden en terzijdestelling van ideologische motieven. Hij wijst op de grote hoeveelheid nog ongebruikte documenten, ongebruikt omdat zij over vele archieven verspreid zijn en niet geïnventariseerd zijn, en op de wenselijkheid een universeel beeld van de Grote Trek te vormen. Hij pleit evenals F.A. van Jaarsveld voor vergelijking van de Zuidafrikaanse geschiedenis met die van andere landen. Deze vergelijking wordt door beiden meermalen toegepast, maar vindt bij hun Afrikaner vakgenoten nog weinig navolging.

Hij verdiept zich hier en daar in de psychologie der Voortrekkers. Waar mogelijk zou ik deze verdieping graag uitgebreid zien, omdat: "It is men who make history", zoals hij op p.41 aanhaalt.

Zijn boek eindigt met een uitvoerige bronnenlijst, register en twee landkaarten uit de tijd van de Grote Trek. Het is een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van Zuid-Afrika en verdient vertaling voor gebruik buiten het Dietsse taalgebied.